

УДК 37.091.4МАКАРЕНКО

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2024.33.310006](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2024.33.310006)

ОЛЕНА ІОНОВА

ORCID: 0000-0002-9306-5553

СВІТЛАНА ЛУПАРЕНКО

ORCID: 0000-0002-3111-5340

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ПИТАННЯ ДИТИНСТВА, ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ДИТИНИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А. МАКАРЕНКА

Розкриваються педагогічні ідеї А. Макаренка стосовно дитинства, виховання та розвитку дитини. Схарактеризовано особливості здійснення виховної роботи з дітьми в Україні протягом 1920-1930 рр., зокрема: підпорядкованість виховання ідейно-політичному курсу влади; поширення ідеї виховного впливу колективу на особистість та особистості на колектив, колективної організації праці; спрямованість на патріотичне, моральне, політичне, правове, розумове, трудове, фізичне, естетичне виховання дітей. Основними завданнями виховання А. Макаренка визначав: виховання здорової дитини, формування її вміння працювати, моральної культури, забезпечення дітям здорового і життєрадісного дитинства. Розкрито основні ідеї А. Макаренка щодо дитинства, виховання та розвитку дітей, а саме: турбота про дитяче здоров'я (урахування вікових особливостей дітей, належне забезпечення медико-гігієнічних умов, залучення учнів у трудову діяльність, фізичну культуру і спорт), запобігання асоціальним явищам (паління, алкоголізм, ненормативна лексика), розвиток фізичного, психічно-морального й соціального здоров'я вихованців, формування їх статевої культури. Безперечними факторами успішності розв'язання проблеми формування здорової дитини є позитивний вплив вихователя на процеси розвитку вихованців, правильно організоване сімейне виховання, узгоджена взаємодія батьків і педагогів.

***Ключові слова:** дитина, дитинство, виховання, розвиток, колектив, А. Макаренко*

Постановка проблеми; її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Сучасною наукою дитинство розглядається як самотутній, унікальний, значущий і самоціннісний віковий період у житті людини, протягом якого відбувається її соціалізація і підготовка до життя, розвиток усіх психічних процесів. Про це свідчить той факт, що дитинство є предметом полідисциплінарного дослідження, тобто різні його аспекти вивчаються різними науками, зокрема існують історичний, етнографічний, соціогенетичний, психолого-педагогічний та інші аспекти вивчення дитинства. У ХХ ст. цей інтерес набув значного поширення, у тому числі й у психолого-педагогічній науці, яка досліджує різні питання виховання і розвитку дитини протягом дитинства (соціальні, культурні, освітні тощо).

Утім, у різні часи погляди на дитинство, виховання та розвиток дитини були різними і залежали від низки зовнішніх факторів, зокрема: особливостей урядової політики в галузі освіти й культури, системі соціального забезпечення дітей, що відображалось в циркулярах, законах, постановах, розпорядженнях міністерств, активізувало і спрямовувало діяльність учених із дослідження проблем дитинства; рівня розвитку вітчизняної психолого-педагогічної науки, впливу на неї зарубіжної педагогічної думки, що сприяло формуванню образу дитини, поглядів на її розвиток; взаємодії теорії та практики виховання й освіти дітей, їхнього соціокультурного забезпечення, що визначало ступінь упровадження наукових досягнень в освітню практику (Сухомлинська, 2002).

Одним із значних представників педагогіки першої половини ХХ ст. є український педагог А. Макаренко – прибічник, пропагандист ідеї гармонійного виховання. Значущість спадщини А. Макаренка – не лише у проголошенні, а перш за все в реалізації цієї ідеї. Адже він і вчений – теоретик, творець педагогічної системи, він і практик – автор насправді унікального педагогічного експерименту (у колонії імені М. Горького і комуні імені Ф. Дзержинського, де виховувались безпритульні і неповнолітні правопорушники), він і письменник, який зумів у яскравій і захоплюючій формі узагальнити свій педагогічний досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми; виділення невирішених її частин. Варто зазначити, що різні питання педагогічної спадщини А. Макаренка стали об'єктом дослідження

вітчизняних науковців. Так, В. Марочко (2009) вивчає та аналізує життєвий шлях видатного педагога. О. Музика (2008) досліджує можливості застосування педагогічних ідей А. Макаренка для розвитку сучасних дітей. М. Сметанський (2002) аналізує проблему виховання особистості у колективі в теоретичній спадщині А. Макаренка. У свою чергу, А. Бойко, Н. Дем'яненко (1998), І. Зязюн, І. Кривонос і Н. Тарасевич (1998) аналізують педагогічну майстерність видатного педагога та її значення для підготовки вчителя. О. Хромова і Т. Кравченко (1998) вивчають концепцію родинного виховання А. Макаренка.

Утім, питання дитинства в педагогічній спадщині А. Макаренка не стали предметом окремого дослідження, що і зумовило цей науковий пошук.

Метою статті є розкриття й аналіз педагогічних ідей А. Макаренка стосовно дитинства, виховання та розвитку дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. В Україні протягом 1920-1930 рр. виховна робота з дітьми підпорядковувалася ідейно-політичному курсу влади і ставила за мету, перш за все, патріотичне виховання молоді (любов до Батьківщини, гордість і обов'язок перед нею); серед напрямів виховання були: моральне, політичне, правове, інтернаціональне, розумове, трудове, фізичне, естетичне (Добров, Грідіна, Касьянова, 2011; Матеріали, 1925-1926).

Моральне виховання спрямовувалося на формування в учнів усвідомленого нерозривного зв'язку особистості з суспільством та її залежності від нього, необхідності узгодження власної поведінки з інтересами суспільства, виховання культури поведінки, моральних почуттів (сумління, честі, обов'язку, гідності, сором'язливості тощо), набуття моральних якостей (чесність, принциповість, сміливість, послідовність тощо) (Добров, Грідіна, Касьянова, 2011).

Під естетичним вихованням малося на увазі «...не викладання якогось спрощеного дитячого мистецтва, а систематичний розвиток органів почуттів і творчих здібностей, що розширює можливості насолоджуватися красою і творити її» (Матеріали, 1918-1919, с. 12). Натомість, архівні джерела (Протоколи, 1928-1929) свідчать про те, що естетичне виховання також знаходилося під ідеологічним впливом.

Фізичне виховання мало на меті розвиток фізичних якостей дітей, їх формування як майбутніх захисників Вітчизни. Проте у шкільній практиці не вживалося достатньо заходів, аби зміцнити здоров'я дітей, що пояснювалося недостатньою увагою та обізнаністю педагогічного персоналу щодо особливостей організації фізичного виховання, відсутністю необхідного обладнання (Добров, Грідіна, Касьянова, 2011).

Трудове виховання (згідно з основними принципами єдиної трудової школи) здійснювалось у процесі залучення дітей до суспільно-корисної та виробничої праці, знайомства з трудовими процесами в колективній роботі (Матеріали, 1918-1919).

Політичне виховання передбачало (Матеріали, 1925-1926): участь дитячих закладів у роботі різних державних органів і організацій (сільських рад, виконкомів, комітетів незаможних селян), взаємозв'язок шкіл з іншими установами (фабрично-заводськими учнівствами, сільськогосподарськими дослідними станціями, кооперативними установами тощо); організацію у школі гуртків і клубів, які розгортали агітаційну пропаганду, улаштували вистави і концерти; організацію самоврядування учнів, що складалося з представників від кожної групи, класу, які й вели шкільну роботу.

Серед форм і методів виховання, що застосовувались у роботі з дітьми, були такі (Добров, Грідіна, Касьянова, 2011; Звіти, 1924; Переписка, 1933-1934): бесіди, доповіді, диспути на виховні теми; екскурсії (до міст і селищ, заводів, станцій, лісу, історичних місць тощо); вечори, свята; створення військових кутків; фізичні вправи та ігри; конкурси (шахово-шашечні, на кращого читця, декламатора тощо); змагання між колективами (ланками, класами, школами); зустрічі (з ветеранами праці, спеціалістами певного фаху тощо); позитивний приклад тощо. Важливе значення мала атмосфера навчання: «Яким би важливим не був трудовий принцип у справі виховання волі, характеру і солідарності, благодотвірні результати в цьому відношенні можуть бути досягнуті лише при правильно налагодженому побуті. Сюди відноситься, перш за все, братське, велелюбне й однакове ставлення педагогів до учнів» (Матеріали, 1918-1919, с. 14).

Слід зазначити, що із запровадженням ідеї соціального виховання значну роль набула колективна організація праці: усі заходи повинні були стосуватися цілого колективу й обумовлюватися думкою самого колективу (Звіти, 1920-1921).

Дійсно, протягом досліджуваного періоду визначальною була ідея виховного впливу колективу на особистість та особистості на колектив. Зокрема, А. Макаренко, розкриваючи ідею становлення особистості в колективі, визначив систему заходів з її захисту, що забезпечує нормальний розвиток дитини й колективу. Ця система передбачала (Макаренко, 1953а; Макаренко, 1953б): виховання поважного ставлення до дисципліни, яка формує в дітей почуття впевненості у своєму праві,

захищеності у класі, ланці; неможливість безкарно знущатися над жодним членом колективу (особливо слабким); формування у старших дітей бажання захищати молодших; розвиток у дітей здатності контролювати себе в іграх, спільній діяльності з оточуючими людьми; створення у колективі позитивної атмосфери навчання і праці, здатності до руху, дій.

Так, формулюючи цілі виховання, А. Макаренко виділяв три основоположні завдання: виростити дитину здоровою, сформувати в неї вміння працювати, озброїти її морально. Очевидно, що ці три завдання в єдиному (цілісному) виховному процесі взаємопов'язані і спрямовуються на те, аби забезпечити дітям здорове, бадьоре, життєрадісне дитинство. Окрім того, педагог підкреслював, що треба сформувати здорову, грамотну, освічену, дисципліновану, бадьору, ініціативну людину, яка обізнана щодо гігієни й організації побуту, свідомо бере участь у спільній праці колективу.

А. Макаренко було розроблено систему виховання в колективі й за допомогою колективу з акцентом на роль традицій, звичаїв, норм, цінностей, стилю стосунків, що складаються в конкретному колективі. Справжній колектив повинен мати спільну мету, займається різноманітною діяльністю, у ньому повинні бути органи, які спрямовують його життя і працю. Важливими також є поєднання вимогливості до людини з повагою до неї, створення мажорного оптимістичного тону в житті колективу, бадьорої, радісної атмосфери взаємодії вихованців один з одного та з вихователями (Макаренко, 1953а; Макаренко, 1953б).

Стрижневою, провідною ланкою загальної системи виховання у спадщині А. Макаренка виступає насамперед трудове виховання – виробничо-господарська діяльність у колективі. Як прибічник усебічного й цілісного розвитку особистості, А. Макаренко розглядав трудове виховання в нерозривній єдності з іншими напрямками виховання особистості (фізичне, моральне, естетичне виховання).

А. Макаренко приділяв значну увагу санітарно-гігієнічним умовам праці вихованців, щоб обстановка була затишною та красивою. Це стосувалось будинку, де працюють учні; освітлення приміщень, наявності туалетних кімнат тощо, аби учням було зручно жити, навчатися і працювати. Видатним педагогом було розроблено загальну шкалу послідовного задоволення потреб у обладнанні, а саме: хороша будівля; запас їжі й одягу; необхідна обстановка; гарні шкільні умови, меблі, посібники; бібліотека; хороші виробничі умови (станки, капітал, матеріали); відсутність потворних речей; естетика робочих місць і оточення.

Піклуючись про здоров'я вихованців, одним із складників методики організації виховного процесу А. Макаренко визначав роботу санітарної комісії, яка брала участь у заходах з охорони здоров'я учнів. Робота комісії полягала у спостереженні за чистотою як приміщень, посуду, так і вихованців, ужитті заходів для запобігання епідемій, наданні швидкої допомоги в нещасних випадках. До функцій санкомісії входило: спостерігати за черговістю і регулярним відвідуванням учнями у призначений час лікарських оглядів, профілактичних щеплень та інших масових лікарських заходів. Комісія повинна була стежити за систематичним оглядом зубів і перевіркою зору, розробляти заходи для запобігання інфікування вихованців. До обов'язків чергового санкомісії входила перевірка дотримання вихованцями норм гігієни, стану приміщень протягом дня (зокрема, чи провітрена спальня перед сном) тощо (Макаренко, 1953а; Макаренко, 1953б).

Існувала також комісія по їдальні, яка встановлювала (разом з начальником господарської частини) кошторис витрат на харчування, меню на кожний день, слідкувала за його виконанням. А. Макаренко доклав багато зусиль і наполегливо прищеплював своїм вихованцям культуру харчування. На це спрямовувались певні заходи, наприклад, бесіди, які сприяли вихованню культури споживання їжі як важливої галузі загальної культури людини.

Видатний педагог багато уваги приділяв вихованню правильних звичок задля того, щоб учні, більшість з яких із дитинства була заражена дурними звичками, відмовились від паління, дотримувались норм тверезості. Педагог негативно ставився й до ненормативної лексики, якою часто користувались його вихованці. Він відзначав, що необхідно вести рішучу, наполегливу й постійну боротьбу проти майданної лайки, виходячи якщо не з міркувань естетичних, то обов'язково з міркувань педагогічних. А. Макаренко намагався донести до учнів думку про те, що за допомогою ненормативної лексики не можуть виражатись емоції – гнів, захоплення, любов. Вона слугує лише технічним зв'язуванням, що замінює паузи й зупинки у звичайному мовленні.

Аналіз праць А. Макаренка доводить, що величезного значення для розвитку здорової дитини він надавав фізичному вихованню, власне фізичній підготовці учнів. Вихованці А. Макаренка щоденно (незважаючи на жодні погодні умови) робили обов'язкову зарядку, багато займались гімнастикою, відвідували спортивні гуртки (лижний, ковзанярський, кавалерійський, військово-стрілецький, парашутний тощо). Основними напрямками роботи кожного гуртка були такі: організація занять із певного виду спорту; читання літератури та знайомство з постановою цього виду спорту в організаціях; покупка спортивного інвентарю, його видача і зберігання; ведення спеціальної рубрики у стінній газеті; виявлення найкращих учнів у цьому виді спорту, організація спортивних змагань. Усе це було важливим

елементом загартування учня, розвитку його спритності та вправності, формування культури здоров'я (Макаренко, 1953а; Макаренко, 1953б).

Важливим аспектом оздоровчої роботи закладів, у яких працював А. Макаренко, була організація і проведення літнього відпочинку вихованців, зокрема в літніх таборах (як правило, на березі річки). Літню відпустку педагог розглядав не лише як час відпочинку, а головним чином як очікувану подію, одну з радісних перспектив, що мають бути у людини. Окрім цього, проводились багатотижневі літні походи. Вони розпочинались ще восени як літня перспектива, мрія, до здійснення якої ретельно готувались, навколо якої мобілізувались матеріальні та культурні ресурси, кожна людина і весь колектив.

Загалом, А. Макаренко надавав величезного значення впливу особистості педагога на здоровий розвиток вихованців, наголошуючи на тому, що робота з дітьми надзвичайно делікатна, і невеличка помилка, недостатня продуманість того або іншого заходу чи рішення, надмірна повільність або надмірна поспішність, найнезначніші відхилення від норми можуть призвести до поганих наслідків. У вихованні здорової дитини, за А. Макаренко, відповідальність учителя, його авторитет і педагогічна майстерність мають першочергове значення.

А. Макаренко наголошував на необхідності піклуватись про здоров'я дитини змалечку. Педагог зазначав, що перші три роки життя дитина потребує ретельного й копіткого догляду: для того щоб зберегти її фізично, необхідно організувати відповідний догляд й знайти час для нього. У ці роки закладається фундамент не лише фізичного здоров'я дитини, але й основа майбутньої особистості, її характер.

У площині досліджуваної проблеми неможна обійти увагою питання сімейного виховання у педагогічній спадщині А. Макаренка, який уважав за необхідне поєднання виховного впливу сім'ї, педагогічного та учнівського колективів. Педагог усвідомлював, що характер спілкування в родині, спосіб її життя значним чином впливають на вироблення правильних звичок дитини, її поведінку, чесноти, світогляд. Тому, говорячи про виховання дітей і звертаючись до батьків, А. Макаренко наголошував на їхній виключній відповідальності у справі виховання та розвитку дітей. Основою сімейного колективу, за А. Макаренко, має бути любов – подружжя, батьківська, дочірня, синівська. Природним у такому колективі є щира турбота, взаємні повага й піклування.

Найважливішим засобом сімейного виховання є батьківський авторитет. Без справжнього авторитету – на відміну від фальшивого (авторитет придушення, віддаленості, чванливості, резонерства, нерозумної любові та доброти, підкупу тощо) – немає й вихователя. Необхідним чинником формування справжнього авторитету дорослого, поряд з усвідомленням батьками своєї відповідальності, А. Макаренко вважав наявність раціонального поєднання вимоги і поваги в сімейних взаєминах. Саме це має сприяти становленню здорових стосунків між батьками і дітьми (Макаренко, 1953а; Макаренко, 1953б).

А. Макаренко багато уваги приділяв різноманітним формам сімейного виховання, формуванню культурних навичок дітей. Так, одним із важливих аспектів здорового виховання дошкільнят А. Макаренко вважав розповіді маленьким дітям казок як початок їхнього культурного виховання.

У площині здорового розвитку дитини особливу роль А. Макаренко відводив грі дитини дошкільного віку, зазначаючи, що гра надає дитині радість – радість творчості, перемоги, естетичну радість.

Підкреслюючи необхідність вдумливого й обережного ставлення до ігор дітей, А. Макаренко звертав увагу вихователів на якість і розмаїття іграшок, комбінацію основних типів іграшок, що в сукупності надають великий простір для дитячої фантазії, а саме: іграшка готова, механічна або проста (різні автомобілі, пароплави, конячки, ляльки, мишки тощо); іграшка напівготова, що вимагає від дитини деякої доробки (різні картинки з питаннями, розрізні малюнки, кубики, конструктори, розбірні моделі та ін.); іграшка-матеріал (глина, пісок, шматки картону, слюди, дерева, паперу, рослини, проволочка тощо).

Видатний педагог справедливо вважав, що працелюбність і здатність до праці не надані дитині від природи, а виховуються в ній. Праця має бути творчою, радісною, свідомою, основною формою вияву особистості і закладених у неї можливостей.

Головне завдання трудового виховання в ранньому дитинстві – сформувати правильне ставлення дітей до праці, що вимагає врахування особливостей цієї діяльності порівняно з грою. З метою відділення трудових доручень від гри педагогом-новатором були перелічені певні види дитячої праці та надані конкретні рекомендації батькам з організації трудової діяльності дошкільнят.

Особливу увагу батьків педагог звертав на естетику приміщень, головна окраса яких полягає не в зовнішньому оформленні, а в чіткій математичній належності кожної речі, в ідеальній чистоті, яка досягається не стільки щоденним або передсвятковим прибиранням, скільки в щоденних турботах членів сім'ї.

Дитину з раннього дитинства необхідно привчати кожну річ класти на місце, вимагати дотримання чистоти в усьому. Турбота про зовнішній порядок привчає дитину бути вимогливою до себе. Одним із

найсерйозніших завдань батьків – привчити дитину до чистоти, на що має бути спрямований особливий режим – правила умивання, користування ванною, душем, правила прибирання, дотримання чистоти кімнати, постелі, стола тощо. Режим повинен регулярно підтримуватись, батьки ніколи не повинні забувати про нього, слідкувати за його виконанням, вимагати від дітей хорошої якості роботи. Режим у сім'ї повинен стосуватись і інших речей: має бути точно встановлений час прокидання вранці й засинання ввечері (один і той самий час у робочі дні й дні відпочинку), повинні бути чіткі правила поведінки за столом. Досить важливим є також виховання в дитини звички до доцільного руху: не можна сліпо слідувати за потребою дітей у русі, потрібно привчати їх стримувати надмірну активність – для бігу, стрибків краще підходить майданчик у дворі, сад, а не кімната (Макаренко, 1953а; Макаренко, 1953б).

Значну увагу А. Макаренко приділяв питанням занять дитини спортом. Педагог попереджував батьків, щоб вони уважно слідкувати за тим, щоб захоплення спортом не мало характеру всепоглинальної пристрасті, треба вказувати дитині й на інші боки діяльності. Необхідно також викликати в дитини гордість не лише за свої особисті успіхи, а гордість за успіхи команди. Треба виховувати повагу до сили супротивника, звертати увагу на організованість, тренування, дисципліну в команді; добиватись спокійного ставлення дитини до удач і невдач.

Не залишились поза увагою А. Макаренка й питання статевого виховання. Він визначив його мету, особливості як компоненту загальної системи виховання, методи і форми здійснення: батьківські поради, бесіди, приклад, виховання почуття любові, правильний режим тощо.

Діти часто запитують про те, звідки вони з'явилися, проте не слід в ранньому дитинстві пояснювати всі аспекти подружніх стосунків. А. Макаренко радив не поспішати навантажувати малюка непосильними знаннями раніш визначеного часу. Для будь-якого знання приходить свій час, і немає ніякої небезпеки в тому, якщо батьки пообіцяють усе пояснити пізніше, коли син або донька подорослішають.

Сутність статевого виховання він убачав у вихованні тієї інтимної поваги до питання статі, яку називають доброчесністю. А. Макаренко відзначав, що, говорячи про виховання майбутнього статевого почуття дитини, ми маємо говорити про виховання її як майбутнього сім'янина. Немає жодних сумнівів відносно того, що в цьому вихованні вирішальне значення має приклад батьків. Справжнє кохання між батьком і матір'ю, їхня повага один до одного, допомога і опіка, відверто припустимо виявлення ніжності й ласки, – якщо все це відбувається на очах дитини з початку її життя, – є найкращим виховним прикладом, який сформує в дитини серйозне й красиве ставлення до взаємин між чоловіком і жінкою.

Іншим важливим чинником є виховання почуття любові в дитині. Але разом із тим батькам необхідно виховувати стриманість у почуттях, уміння гальмувати їх вияви. Якщо між батьками й дітьми існує атмосфера довіри й делікатності, то сказане їм вчасно серйозне слово про мужність і цнотливість, про красу життя та його гідність допоможе народитись майбутній великій любові, творчій силі життя.

Водночас А. Макаренко не прагнув надати батькам універсальних порад на всі випадки життя, бо усвідомлював, що будь-яка сім'я є особливою, має свої відмінності, індивідуальні риси, свою структуру. Тому метою педагога було розкриття суті сімейної педагогіки з метою посилення уваги батьків до загальних проблем виховання дітей, які виникають у кожній сім'ї у процесі розвитку особистості (Макаренко, 1953а; Макаренко, 1953б).

Уважаємо, що багато з порад А. Макаренка будуть корисними й для виховання сучасної молоді, щоб вона зростала фізично і духовно здоровою.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок із напрямку. Отже, у вихованні дитини протягом 1920-1930 рр. важлива роль відводилася колективу і формуванню стосунків взаємодії між дітьми, у процесі якої вони вчилися спілкуватися, урахувати інтереси інших людей, підпорядковувати свої інтереси інтересам більшості колективу.

Проведений науковий пошук дозволяє зробити висновок про те, що А. Макаренко величезного значення надавав турботі про дитяче здоров'я (урахування вікових особливостей дітей, належне забезпечення медико-гігієнічних умов (дотримання чистоти і порядку, правильне харчування, зміна режиму праці та відпочинку, загартування), залученню учнів у трудову діяльність, фізичну культуру та спорт через функціонування фізкультурно-спортивних гуртків і секцій, спортивні змагання, літні табори, піші походи тощо), запобіганню асоціальних явищ (паління, алкоголізм, ненормативна лексика), розвитку фізичного, психічно-морального й соціального здоров'я вихованців, формуванню статевої культури людини. Безперечними факторами успішності розв'язання проблеми формування здорової дитини є позитивний вплив вихователя на процеси розвитку вихованців, правильно організоване сімейне виховання, узгоджена взаємодія батьків і педагогів.

Багато з того, що написано А. Макаренком, звучить, ніби написано сьогодні, а отже, допоможе отримати відповіді на сучасні питання виховання здорової дитини.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективними вважаємо детальне вивчення проблеми профілактики асоціальних явищ у дитячому колективі у творчій спадщині

А. Макаренка, а також розкриття поглядів інших видатних учених на питання дитинства, виховання і розвитку дітей.

Список використаних джерел

- Бойко, А., Дем'яненко, Н. (1998). Педагогічна спадщина А. Макаренка в контексті загальнопедагогічної підготовки вчителя. *Педагогіка і психологія*, 1, 162-168.
- Добров, П., Грідина, І., Касьянова, Н. (2011). *Боротьба з дитячою безпритульністю в перші післявоєнні роки (на прикладі Донбасу)*. Донецьк: Донбас.
- Звіти про діяльність Харківського окрвиконкому та стан округу.* (1924). Фонд Р 203 «Харківський губернський виконавчий комітет рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, м. Харків» (Оп. 1, Спр. 1566, 142 арк.), Державний архів Харківської області, Харків, Україна.
- Звіти про педагогічну роботу у дитячих будинках.* (1920-1921). Фонд Р 103 «Відділ народної освіти Харківського повітового виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, м. Харків» (Оп. 1, Спр. 150, 133 арк.), Державний архів Харківської області, Харків, Україна.
- Зязюн, І., Кривонос, І., Тарасевич, Н. (1998). Гуманістична сутність майстерності А. Макаренка-вихователя. *Педагогіка і психологія*, 1, 18-43.
- Іонова, О., Єрмакова, Т. (2012). Формування здорового способу життя старшокласників у вітчизняній педагогіці (друга половина ХХ століття). В кн. *Формування здоров'я особистості в умовах навчального закладу* (с. 23-37). Харків: ХДАДМ.
- Листування з Вербівським та Рогозянським дитячими санаторіями.* (1933-1934). Фонд Р 1493 «Харківський обласний комітет Всеукраїнського товариства «Друзі дітей», м. Харків» (Оп. 1, Спр. 233, 40 арк.), Державний архів Харківської області, Харків, Україна.
- Макаренко, А. (1953а). *Твори* (Т. 2). Київ: Радянська школа.
- Макаренко, А. (1953б). *Твори* (Т. 4). Київ: Радянська школа.
- Марочко, В. (2009). Макаренко Антон Семенович. *Енциклопедія історії України* (Т. 6). Київ: Наукова думка.
- Матеріали щодо діяльності Богодухівської сільськогосподарської школи.* (1925-1926). Фонд Р 858 «Харківська Окружна Інспектура Народної Освіти» (Оп. 2, Спр. 19, 32 арк.), Державний архів Харківської області, Харків, Україна.
- Матеріали про реорганізацію народної освіти та культурно-просвітницьку роботу в країні та на Харківщині.* (1918-1919). Фонд Р 820 «Інспектура народної освіти Харківського губернського виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, м. Харків» (Оп. 1, Спр. 1а, 123 арк.), Державний архів Харківської області, Харків, Україна.
- Музика, О. (2008). Педагогічна спадщина А. С. Макаренка і сучасні підходи до розвитку здібностей. *Педагогіка і психологія*, 3/4, 15-26.
- Протоколи засідань Комісії з комплектування дошкільних закладів та шкіл. Плани обстежень, план антириздвяної кампанії. Тези доповіді «Святкування 150-річного ювілею Г. Квітки-Основ'яненка».* (1928-1929). Фонд Р 858 «Харківська Окружна Інспектура Народної Освіти» (Оп. 1, Спр. 26, 168 арк.), Державний архів Харківської області, Харків, Україна.
- Сметанський, М. (2002). Проблема виховання особистості у колективі в теоретичній спадщині А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського. *Рідна школа*, 8/9, 16-18.
- Сухомлинська, О. (2002). Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. *Педагогічна газета*, 10/11, 3-4.
- Хромова, О., Кравченко, Т. (1998). Концепція родинного виховання А. Макаренка і сучасність. *Педагогіка і психологія*, 1, 58-65.

References

- Boiko, A., & Demyanenko, N. (1998). Pedagogical heritage of A. Makarenko in the context of comprehensive teacher training. *Pedagogika i psykholohiia [Pedagogy and psychology]*, 1, 162-168 [in Ukrainian].
- Dobrov, P., Gridina, I., & Kasyanova, N. (2011). *Borotba z dytyachoiu bezprytulnistiu v pershi pislivoieni roky (na prykladi Donbasu) [The fight against child homelessness in the first post-war years (on the example of Donbas)]*. Donetsk: Donbas [in Ukrainian].
- Ionova, O., & Iermakova, T. (2012). Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia starshoklasnykiv u vitchyzniani pedahohitsi (druga polovyna XX stolittia) [Formation of high school students' healthy lifestyle in national

- pedagogy (second half of the 20th century)]. In *Formuvannia zdorovia osobystosti v umovakh navchalnoho zakladu [Formation of personal health in the conditions of an educational institution]* (pp. 23-37). Kharkiv: KhDADM [in Ukrainian].
- Khromova, O., & Kravchenko, T. (1998). Kontsepsiia rodynnoho vykhovannia A. Makarenka i suchasnist [A. Makarenko's concept of family education and modernity]. *Pedahohika i psykholohiia [Pedagogy and psychology]*, 1, 58-65 [in Ukrainian].
- Lystuvannia z Verbivskym ta Rohozianskym dytiachymy sanatoriiamy [Correspondence with Verbivka and Rogozyanka children's sanatoriums]*. (1933-1934). Fond R 1493 «Kharkivskiy oblasnyi komitet Vseukrainskoho tovarystva «Druzi ditei», m. Kharkiv» (Op. 1, Spr. 233, 40 ark.), Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, Kharkiv, Ukraina [Fund R 1493 "Kharkiv Regional Committee of the Ukrainian Society "Friends of Children", Kharkiv" (Descr.1, File 233, 40 p.), State Archive of the Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine]. [in Ukrainian].
- Makarenko, A. (1953a). *Tvory [Works]* (Vol. 2). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Makarenko, A. (1953b). *Tvory [Works]* (Vol. 4). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Marochko, V. (2009). Anton Semenovych Makarenko [Anton Semenovych Makarenko]. In *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]* (Vol. 6). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Materialy shchodo diialnosti Bohodukhivskoi silskohospodarskoi shkoly [Materials on the activities of the Bogoduhiv Agricultural School]*. (1925-1926). Fond R 858 «Kharkivska Okruchna Inspektura Narodnoi Osvity» (Op. 2, Spr. 19, 32 ark.), Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, Kharkiv, Ukraina [Fund R 858 "Kharkiv District Inspectorate of Public Education" (Descr. 2, File 19, 32 p.), State Archive of the Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine]. [in Ukrainian].
- Materialy pro reorganizatsiiu narodnoi osvity ta kulturno-prosvitnytsku robotu v kraini ta na Kharkivshchyni [Materials on the reorganization of public education and cultural and educational work in the country and Kharkiv region]*. (1918-1919). Fond R 820 «Inspektura narodnoi osvity Kharkivskoho hubernskoho vykonavchoho komitetu rad robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskykh deputativ, m. Kharkiv» (Op. 1, Spr. 1a, 123 ark.), Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, Kharkiv, Ukraina [Fund R 820 "Inspectorate of Public Education of the Kharkiv Provincial Executive Committee of the Councils of Workers', Peasants' and Red Army's Deputies, Kharkiv" (Descr. 1, File 1a, 123 p.), State Archive of the Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine]. [in Ukrainian].
- Muzyka, O. (2008). Pedahohichna spadshchyna A.S. Makarenka i suchasni pidkhody do rozvytku zdibnostei [A. S. Makarenko's pedagogical heritage and modern approaches to the development of abilities]. *Pedahohika i psykholohiia [Pedagogy and psychology]*, 3/4, 15-26 [in Ukrainian].
- Protokoly zasidan Komisii z komplektuvannia doshkilnykh zakladiv ta shkil. Plany obstezhen, plan antyryzdvianoi kampanii. Tezy dopovidi «Sviatkuvannia 150-richnoho yuvileiu H. Kvitky-Osnovianenka» [Protocols of the meetings of the Committees on staffing of preschool institutions and schools. Survey plans, anti-Christmas campaign plan. Abstracts of the report "Celebration of the 150th anniversary of H. Kvitka-Osnovyanenko"]*. (1928-1929). Fond R 858 «Kharkivska Okruchna Inspektura Narodnoi Osvity» (Op. 1, Spr. 26, 168 ark.), Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, Kharkiv, Ukraina [Fund R 858 "Kharkiv District Inspectorate of Public Education" (Descr. 1, File 26, 168 p.), State Archive of the Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine]. [in Ukrainian].
- Smetanskiy, M. (2002). Problema vykhovannia osobystosti u kolektyvi v teoretychnii spadshchyni A.S. Makarenka ta V.O. Sukhomlynskoho [The problem of personality education in a team in the theoretical heritage of A. S. Makarenko and V. O. Sukhomlynskyi]. *Ridna shkola [Native school]*, 8/9, 16-18 [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O. (2002). Periodyzatsiia pedahohichnoi dumky v Ukraini: kroky do novoho vymiru [Periodization of pedagogical thought in Ukraine: steps to a new dimension]. *Pedahohichna hazeta [Pedagogical newspaper]*, 10/11, 3-4 [in Ukrainian].
- Zvity pro diialnist Kharkivskoho okrvykonkomu ta stan okruhu [Reports on the activities of the Kharkiv District Executive Committee and the district state]*. (1924). Fond R 203 «Kharkivskiy hubernskiy vykonavchyi komitet rad robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskykh deputativ, m. Kharkiv» (Op. 1, Spr. 1566, 142 ark.), Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, Kharkiv, Ukraina [Fund R 203 "Kharkiv Provincial Executive Committee of the Councils of Workers', Peasants' and Red Army's Deputies, Kharkiv" (Descr. 1, File 1566, 142 p.), State Archive of the Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine]. [in Ukrainian].
- Zvity pro pedahohichnu robotu u dytiachykh budynkakh [Reports on pedagogical work in orphanages]*. (1920-1921). Fond R 103 «Viddil narodnoi osvity Kharkivskoho povitovoho vykonavchoho komitetu rad robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskykh deputativ, m. Kharkiv» (Op. 1, Spr. 150, 133 ark.), Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, Kharkiv, Ukraina [Fund R 103 "Department of Public Education of the Kharkiv District Executive Committee of the Councils of Workers', Peasants' and Red Army's Deputies, Kharkiv" (Descr. 1, File 150, 133 p.), State Archive of the Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine]. [in Ukrainian].

Ziaziun, I., Kryvonos, I., & Tarasevych, N. (1998). Humanistychna sutnist maisternosti A. Makarenka-vykhovatelja [Humanistic essence of mastery of A. Makarenko as an educator]. *Pedahohika i psykholohiia [Pedagogy and psychology]*, 1, 18-43 [in Ukrainian].

ІОНОВА О., ЛУПАРЕНКО С.

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

ISSUES OF CHILDHOOD, CHILD'S UPBRINGING AND DEVELOPMENT IN A. MAKARENKO'S PEDAGOGICAL HERITAGE

This article presents A. Makarenko's pedagogical ideas about childhood, child's upbringing and development. The specific features of educational work with children in Ukraine during 1920-1930 are characterized. They are: education dependence on the government ideological and political course; the dissemination of the idea of the team educational influence on the individual and the individual educational influence on the team, collective organization of work; focus on children's patriotic, moral, political, legal, intellectual, labour, physical, aesthetic education. A. Makarenko identified the main tasks of education. They are: raising healthy children, formation of their ability to work and moral culture, providing children with healthy and cheerful childhood. A. Makarenko's main ideas about childhood, upbringing and child development are revealed. They are: care for children's health (taking into account children's age characteristics, creating proper medical and hygienic conditions, students' involvement in work, physical education and sports), prevention of antisocial phenomena (smoking, alcoholism, obscene language), development of children's physical, mental, moral and social health, formation of their sexual culture. Undisputed success factors in solving the problem of raising a healthy child are: teachers' positive influence on children's development processes, properly organized family education, coordinated interaction of parents and teachers.

Key words: *child, childhood, upbringing, development, team, A. Makarenko.*

Стаття надійшла до редакції 17.03.2024 р.